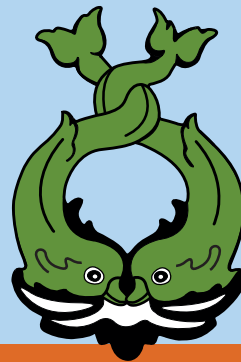

Gemeente Texel

.txl

Archeologie Texel

4

HET ZOGENAAMD SOMMELTJES-BERGJE, || LE MONTICULE NOMMÉ SOMMELTJES-BERGJE,
bij het dorp DE WAAL, op het Eiland TEXEL. || pres du village DE WAAL, dans l'Isle de TEXEL.

Een Friese tumulus met Romeinse luxe

Archeologisch en historisch onderzoek naar de
Sommeltjesberg op Texel

Midden op het eiland Texel lag vroeger vlak buiten het dorp De Waal een merkwaardige hoge heuvel. Het volksgeloof wilde dat in deze heuvel hier aardmannetjes leefden die 's nachts uit de heuvel kwamen en het dorp onveilig maakten. De wezentjes werden Sommeltjes genoemd. Inmiddels is de berg afgegraven en niet meer herkenbaar in het Texelse landschap. Toch is een belangrijke bron over deze *tumulus* overgebleven. Dat is het verslag van één van de eerste archeologische onderzoeken in Nederland. In de tijd dat in Nederland de wetenschap opkwam en men zich voor het verleden begon te interesseren, in de periode van de Verlichting, was onderzoeker Pieter van Cuyck II (1720-1787), een 18de-eeuwse Haagse kunstschilder en onderzoeker op het eiland. Hij legde met tekst en beeld het verhaal van de Sommeltjesberg vast en poogde het mysterie te ontrafelen. Nu, eeuwen later, is opnieuw bekeken wat de 'navorsingen' opleverden.

De opgravers aan het spitten in de Sommeltjesberg, 1777. Geheel rechts staan vondsten zoals een kan afgebeeld. Deze komt niet in het verslag van Van Cuyck voor.

Plaat I door Van Cuyck uit 1779, met de cilindrische ketel of hengselpot (situla) en het wasbekken (lavabo) ondersteboven. De situla heeft een doorsnede van 60 cm.

2

Het onderzoek naar de Sommeltjesberg in 1777

De Sommeltjesberg was in de jaren dat Van Cuyck Texel bezocht al een bijzondere berg. De 'bijenkorfvormige' heuvel lag echter ernstig in de weg voor de 18de-eeuwse landbouw. Erfgoed was ook in die tijd nauwelijks een factor van belang. Vandaar dat Symon, de knecht van de toenmalige eigenaar van de het land waarop de Sommeltjesberg stond, in 1777 de opdracht kreeg om de berg met de schep te slechten en de grond als bemesting over het weiland te verdelen. Tijdens het afgraven werden door de knecht vlak onder de top verschillende archeologische objecten aangetroffen, zoals een bronzen ketel, bronzen lepels, onderdelen van een paardentuig en delen van een wapenuitrusting. Al deze objecten stamden uit de Romeinse tijd. Dat was vreemd omdat uit de historie bekend was dat Texel buiten het Romeinse Rijk lag. In de Romeinse Tijd woonde hier een Germaanse stam, de Friezen. Van Cuyck ging in juli 1779 deze "merkwaardigheden bezichtigen", tekende wat er nog van over was na en won informatie in. Daarnaast tekende hij een sfeerimpressie van de afgraving.

Nadat hij alle mogelijke informatie op Texel had vergaard, ging hij terug naar Den Haag. Hij wilde graag zijn vermoeden over een oude begraafplaats bevestigd zien. Als vooraanstaand man in de residentie kon hij de bibliotheek van stadhouder Willem V gebruiken. Hier vond hij in naslagwerken gegevens over de herkomst en betekenis van de

Cover: Het onderzoek van de Sommeltjesberg langs de weg naar Oosterend zoals getekend door Pieter van Cuyck in 1777. Links het dorp De Waal. De tumulus was bijna 14 meter in doorsnede en nog 4,5 meter hoog.

De locatie van de Sommeltjesberg op het eiland Texel aangegeven op de topografische kaart van Cornelis Krayenhoff uit 1822.

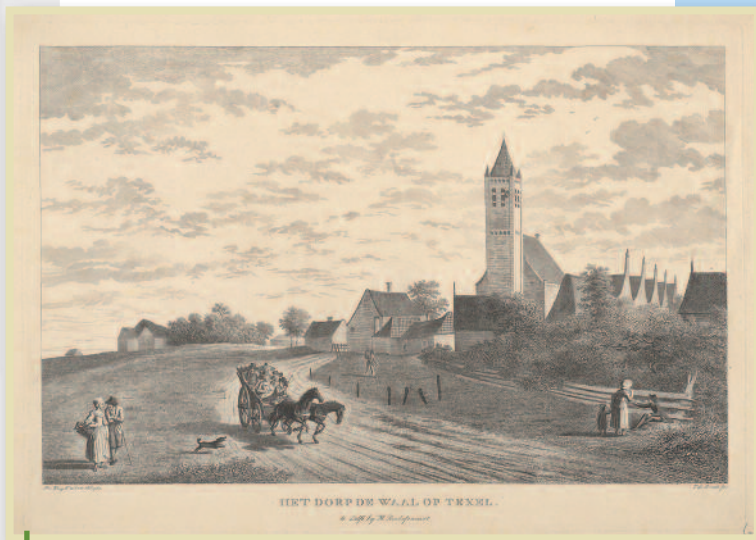
vondsten. Vervolgens maakte hij op basis van zijn zeven op Texel gemaakte schetsen zes kopergravures: twee impressies waarvan een gravure van de afgraving en vijf gravures waarop hij de archeologische vondsten afbeeldde. Dit waren de vondsten zoals hij ze bij de boerin aangetroffen en geschetst had: de wijnlepels geschuurd en gepoetst, de rest roestig en bewaard in een mand. Sommige van de vondsten die Van Cuyck tekende waren al ver vergaan. In elk geval één serie gravures werd ingekleurd. Uiteindelijk concludeerde hij dat de heuvel een oude *tumulus* uit de tijd dat 'de Romeinen machtig waren' moet zijn geweest. In 1780 verscheen het verslag van zijn onderzoek.

De reconstructie van de Sommeltjesberg

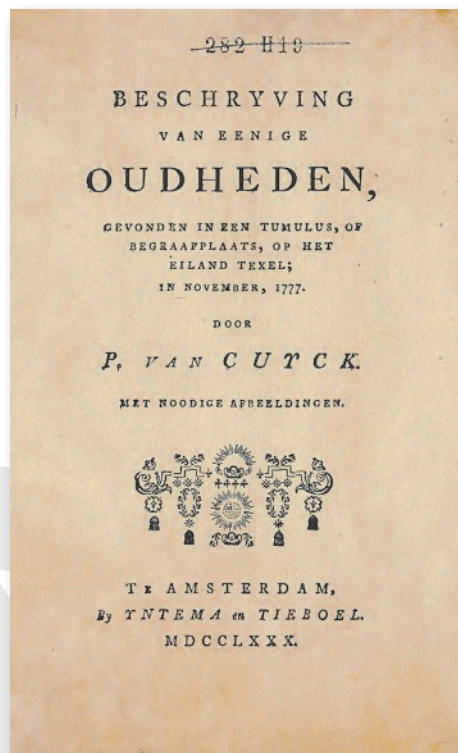
Het is onduidelijk waar de Sommeltjesberg precies heeft gelegen. Van Cuyck schreef dat de Sommeltjesberg ten oosten van De Waal lag op ongeveer 300 stappen buiten het dorp en aan de rechterzijde van de weg die naar Oosterend voerde. Op de eerste betrouwbare kaart van Texel, de Kadastrale Minuut uit 1832, is deze zone aangegeven. Wel moet worden vermeld dat door de ruilverkaveling en een geheel nieuw wegennet de situatie drastisch is veranderd. Tegenwoordig is van de heuvel niets meer te zien.

Van Cuyck noteerde dat de omtrek van de berg 136 Rijnlandse voet bedroeg, hetgeen neerkomt op een doorsnede van 13,6 m en een hoogte van 14 voeten, ofwel 4,4 m. Mogelijk was in de Romeinse tijd de berg nog iets hoger. Het deed hem denken aan een bijenkorf. De bijenkorfvorm wordt vaker waargenomen bij grafheuvels uit deze tijd.

Op basis van de vondstbeschrijvingen en de gravures van Van Cuyck is getracht de vondsten te

Het dorp de Waal in 1780 getekend door Van Cuyck. De boerenwagen rijdt over de onverharde weg naar Den Burg of Oosterend.

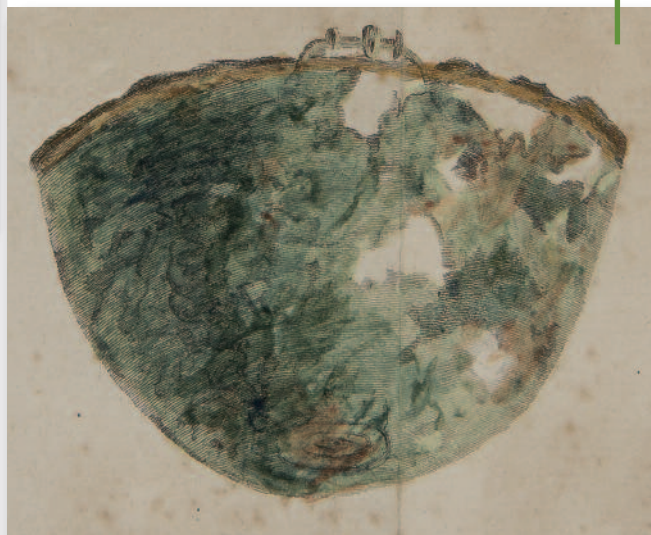

Titelpagina van het in 1780 uitgegeven werk van Pieter van Cuyck waarin de oudheden uit de Sommeltjesberg worden beschreven.

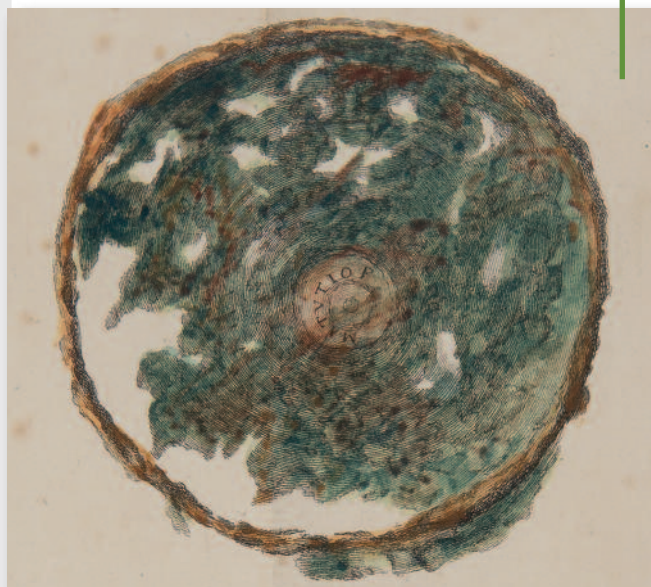

De vermoedelijke locatie van de Sommeltjesberg op de kadastrale minuut van 1832. De tumulus moet binnen de rode cirkel hebben gelegen zuidelijk van de oude weg naar Oosterend.

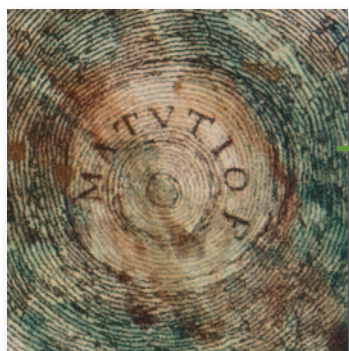
Tekening van het aanzicht van het bronzen Romeinse wasbekken.

De binnenzijde van het wasbekken.

4 dateren en te determineren. Een belangrijke vondst was de bronzen tonvormige hengselpot ofwel *situla* waarin een grote hoeveelheid as door knecht Symon werd aangetroffen. Deze werd afgebeeld op Plaat I (pag. 2). Deze as is vermoedelijk het restant van een menselijke crematie. Grote bronzen potten zijn elders uit begravingen bekend bijvoorbeeld het Vorstengraf van Oss (N-B). De tweede bijzondere vondst is een deksel die op de bronzen pot lag. Eigenlijk is dit een wasbekken ofwel *lavabo* die ondersteboven op de hengselpot stond. Alhoewel stevig gecorrodeerd, moet dit een in het oog springend object zijn geweest. Op de spiegel van de kom heeft de maker zijn naam gezet MATVTIO F (*Fecit*); Matvtio heeft mij gemaakt.

Detail van de binnenzijde van het wasbekken met de naam MATVTIO F.

Romeins bronzen wasbekken opgegraven in Nijmegen, datering: 50-100 n. Chr. Een vergelijkbaar exemplaar kan in de Texelse tumulus hebben gezeten.

Een van de fraaiste voorwerpen betreft een bronzen wijnzeef. Hiervan werden twee in de heuvel gevonden. De wijnzeef is een lange pollepel met een platte steel en een ronde diepe bak. Een ervan was voorzien van zeefgaten in de vorm van een Griekse meander in de wand en een bloemvorm onder in de bak. De maker heeft zijn naam in de steel gestanst: ADRAIVS F (*Fecit*) ofwel 'Adraxivs heeft mij gemaakt'. De tweede wijnlepel was van dezelfde maker maar minder gedecoreerd. Met wijnlepels werd stevige rode wijn voor het drinken gezeefd; onzuiverheden bleven achter in de wijnlepel.

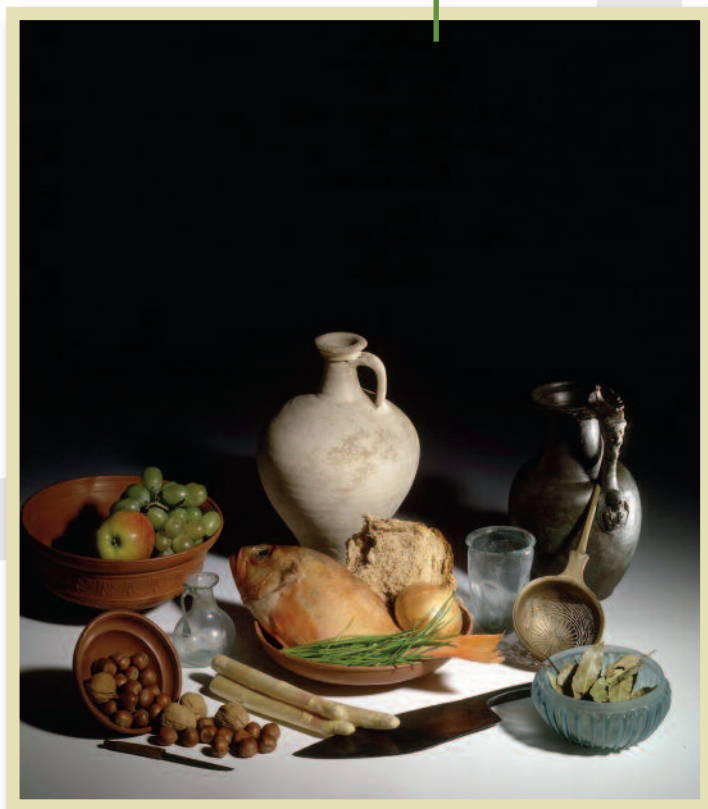

Detail van de steel met de naam ADRAIVS F, Adraxivs heeft mij gemaakt.

Plaat IV getekend door Van Cuyck. Twee bronzen wijnzeven opgegraven uit de Sommeltjesberg. De zeefgaten van de linker lepel zijn in de vorm van een Griekse meander en een bloem. Op de steel staat de naam van de maker.

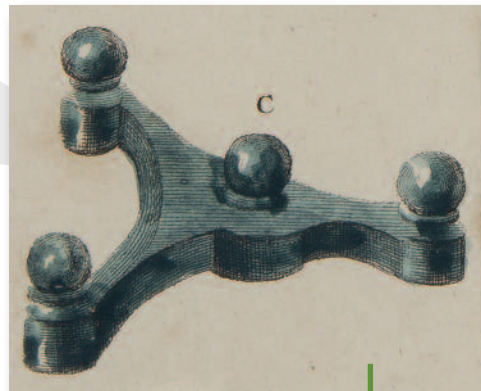
Stilleven van een Romeinse dis met rechts de wijnlepel.

Een vergelijkbare bronzen Romeinse wijnzeef 50-100 n. Chr. opgegraven in Renkum.

Ook de metalen onderdelen van een paardentuig zijn opmerkelijk, zoals een kinketting, twee riemverdelers voor de leidsels van het hoofdstel en verschillende stukken sierbeslag. Niet alle vondsten zijn zoekgeraakt, gelukkig is één van de riemverdelers nog aanwezig in de collectie van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden. Tenslotte vallen de vele wapens in het graf op. In het graf waren twee bijlen (*securis*), een dissel (*ascia*), een mes, en een speerpunt aanwezig. De wapens doen denken aan de militaire uitrusting van een ruiter uit het Romeinse leger. De speerpunt is afkomstig van een stootlans (*hasta*), een wapen dat alleen door de cavalerie (*ala*) werd gebruikt. Voetsoldaten droegen vaak één of meer lichtere werpsperen (*pilum/pila*) bij zich. Daarnaast zijn wetstenen, om messen en andere wapens te slijpen, aangetroffen. Luxe glaswerk of aardewerk als het markante rode *terra sigillata* zijn niet ontdekt of teruggevonden. Alhoewel op Texel honderden Romeinse munten zijn opgegraven, ontbreekt muntgeld uit de *tumulus*.

De riemverdeler uit de *tumulus* als onderdeel van het paardentuig.

Foto van de riemverdeler uit de collectie van het Rijksmuseum van Oudheden.

Kop van een ijzeren bijl uit de *Sommeltjesberg*.

Kop van een ijzeren bijl uit de Romeinse tijd, opgegraven bij Woerden.

Verroeste ijzeren speerpunt uit de *Sommeltjesberg*.

Romeinse speerpunt gevonden in Katwijk.

Mes uit de Romeinse tijd gevonden in Ouddorp op Goeree (Z-H), alleen het lemmet en de angel zijn nog over, het heft is vergaan.

Het verroeste lemmet van een Romeins mes uit de Sommeltjesberg.

Een messing Romeinse munt (sestertius) van Antoninus Pius (140-144).

Welke persoon was begraven in de tumulus?

De vondsten kunnen als geheel in de vroege Romeinse tijd, globaal 50-150 n. Chr., worden geplaatst. De *tumulus* kan uit deze tijd stammen, maar hergebruik van een prehistorische grafheuvel is niet uit te sluiten. Aan de samenstelling van het vondstcomplex valt te zien dat het gaat om een graf met een Romeins grafritueel in een gebied dat niet onder Romeinse invloed verkeerde, *Germania Libera*. Mogelijk was de overledene een welgesteld leider van de toenmalige Texelse gemeenschap en onderhield deze persoon goede contacten met de Romeinen. Ook kan worden gedacht aan een Fries in dienst van het Romeinse leger, bijvoorbeeld bij de hulptroepen (*Auxiliaria*) van de ruitrij. Uit literatuuronderzoek blijkt dat soldaten na hun dienstdag terugkeerden naar hun geboortegrond en hun uitrusting en andere Romeinse goederen mee naar huis namen. Misschien bestond het huidige Noord-Holland, waar destijds Texel aan vast zat, een soort mengcultuur van Romeinse gebruiken en goederen in combinatie met een 'Friese' Late-IJzertijdcultuur. Enerzijds kwamen door ruil en handel Romeinse goederen zoals munten en aardewerk in lokale nederzettingen terecht. Anderzijds kregen door de terugkeer van oud-militairen de lokale bewoners ook te maken met gebruiken uit de Romeinse cultuur. Sommige onderdelen van de Romeinse cultuur moeten zo goed bevallen zijn dat deze werden overgenomen, terwijl andere, bestaande gebruiken ongewijzigd in stand bleven.

In combinatie met de lokale sage over de Sommeltjes, waaraan Van Cuyck al refereerde, is de *tumulus* een buitengewoon historisch puzzelstuk in het onderzoek naar de toenmalige samenleving en grafrituelen ten noorden van de Rijn. Op basis van vondsten, context en locatie kan worden gesteld dat de Sommeltjesberg een unicum is in het Vrije Germanië. Wellicht kan in de toekomst het erfgoed bestaande uit de sage van de Sommeltjes, hun Sommeltjesberg en de belangrijke Romeinse grafvondsten op Texel worden verbeeld.

Plaat III door van Cuyck. Ketelhaal, bijl, dissel, wetsteen, ketting, mes en speerpunt.

De Drie Tommen, een rij van drie grote Romeinse grafheuvels nabij Tienen (Vlaanderen). De grafheuvels zijn 10 meter hoog en hebben een doorsnede van 30 m. Onlangs zijn de drie tumuli in een bescheiden archeologisch park opgenomen als onderdeel van het Vlaams cultureel erfgoed.

Een koperen Romeinse munt (sestertius) van keizerin Diva Faustina (140-144 n. Chr.), de echtgenote van keizer Antoninus Pius.

Een zilveren Romeinse munt (denarius) van Julia Masea (218-222 n. Chr.).

De drie munten zijn gevonden aan de Westerweg op Texel.
(Coll JJW, Prov NH).

Verantwoording van de afbeeldingen: Amaya Rikken: 1-2 (Sommeltje), Beeldbank Erfgoed Vlaanderen: 8-1, Collectie Jan Jaap Waverijn, Provincie Noord Holland Archeologie: 7-3, 8-2, 8-3, Dienst Kadaster: 3-1, Noord-Hollands Archief: 2-1, 3-2, Particuliere collectie Texel: 1-1, 2-2, 4-2, 4-3, 4-4, 5-1, 5-2, 6-1, 6-6, 7-2, 7-4, Rijksmuseum van Oudheden: 4-5, 5-3, 5-4, 6-2, 6-4, 6-5, 71, Overig: Open Source.

Colofon

© Archeologie West-Friesland, Hoorn, 2021.
Met uitzondering van de genoemde copyright-houders. Deze folder is een uitgave van Archeologie West-Friesland, het Gemeentelijk samenwerkingsverband van Drechterland, Enkhuizen, Hollands Kroon, Hoorn, Koggenland, Medemblik, Opmeer, Schagen, Stede Broec en Texel.

Tekst: Noa Huitema & Michiel Bartels
Redactie: Michiel Bartels

Meer informatie?
Archeologie West-Friesland
Gemeente Hoorn
Postbus 603
1620 AR Hoorn
Nederland

www.archeologiewestfriesland.nl
archeologie@hoorn.nl

Het volledige rapport is te downloaden van HBO Kennisbank (hbo-kennisbank.nl)

Dankwoord: Dank gaat uit naar Wilma Eelman, Gerrit Gerrits, Wouter Vos, Johan Nicolay, het Rijksmuseum van Oudheden.

ISSN 2666-4143

